

Problemen van beginnende leraren: uitkomsten van een literatuurrecherche*

S. A. M. VEENMAN

Instituut voor Onderwijskunde, K.U.
Nijmegen

Samenvatting

Dit artikel geeft een samenvatting van de uitkomsten van 51 studies die sinds 1960 zijn verschenen over de problemen van beginnende leraren in het basis- en voortgezet onderwijs.

Via een procedure van 'vote counting' zijn 64 problemen geïdentificeerd, waarvan de 20 voornaamste worden vermeld. De acht problemen die het meest genoemd worden zijn (in volgorde): orde, het motiveren van de leerlingen, het omgaan met verschillen tussen leerlingen, het beoordelen van de leerprestaties van de leerlingen, de betrekkingen met de ouders, onvoldoende en/of gebrekkige leermiddelen, het omgaan met individuele probleemleerlingen en tijdgebrek door de zwaarte van de taak.

Aandacht wordt ook geschonken aan persoonlijkheidsgebonden en situatiegebonden verschillen in de ervaren problemen, en aan problemen van beginnende leraren in de ogen van de schoolleiding

1 Inleiding

'Hij liep door de klas en vouwde voor de tweede maal zijn handen. Ik kon hem duidelijk horen zeggen: God, laat die ellendige klotejongens wegblijven'.
(Uit M. 't Hart, De zaterdagvliegers, 1981)

Dit citaat is afkomstig uit een van de weinige verhalen uit de Nederlandse literatuur die gaan over het onderwijs. Het geeft de hartewens

weer van een beginnende biologieleeraar die zich in soms chaotische toestanden tracht staande te houden.

Onderzoek naar problemen van beginnende leraren is in het Nederlandse onderzoek van het onderwijs evenzeer zeldzaam. De laatste jaren begint hier echter verandering in te komen. Gewezen kan o.a. worden op het werk van Hooymayers c.s. (1976, 1981), Olgers & Riesenkamp (1980), Griffioen (1980), en de oprichting van de VOR (Vereniging voor Onderwijsresearch)-groep 'De beginnende leraar'.

In onderwijsvakbladen is altijd wel min of meer aandacht geweest voor de problemen van de beginnende leraar, maar ook hier zien we een hernieuwde belangstelling. (Zie b.v. 'Jonge leraren special' van het NGL, 1979). Evenzo in dag- en weekbladen (b.v. Bijvoegsel Vrij Nederland, 1981).

Deze recente belangstelling voor de problematiek van de beginnende leraar dient positief gewaardeerd te worden. De eerste beroepsjaren zijn van doorslaggevend belang voor de verdere vorming van de leraar en voor de wijze waarop hij/zij het beroep zal gaan uitoefenen. Te weinig is bekend over de socialisatie in de eerste jaren van het beroep en over de invloed van het werk en de werkplaats op de persoon van de leraar (socialisatie in het beroep). Inzicht in de problemen van de beginnende leraar geeft tevens een mogelijkheid om na te gaan op welke wijze de opleiding zich van zijn taak kwijt om de aanstaande leraar op het leraarsambt voor te bereiden (socialisatie voor het beroep). Een studie hieromtrent kan belangrijke aanwijzingen geven voor opleiding en nascholing.

Vergeleken met andere landen zijn empirische studies over de beginnende leraar bij ons (nog) schaars. De literatuurstudie waarover in dit artikel wordt gerapporteerd moet gezien worden in de context van een door ons uitgevoerd onderzoek naar ervaren problemen van beginnende leraren in het basisonderwijs. De resultaten van dit onderzoek worden in een vervolgartikel gepresenteerd (Veenman, Berkelaar & Berkelaar, 1983).

* Dank ben ik verschuldigd aan de leden van de themagroep De Docent voor hun opmerkingen bij een eerdere versie van dit artikel.

2 Probleemstelling

Deze luidt: welke problemen worden in de literatuur geïdentificeerd als de problemen die leraren bij hun beroepsintrede ervaren. Hierbij gaat het om de beleving van problemen door de beginnende leraar zelf. Een probleem wordt opgevat als een moeilijkheid die de beginnende leraar ondervindt bij het volbrengen van zijn taak, waardoor voorgenomen doelen kunnen worden geblokkeerd. Onder een beginnende leraar wordt hier verstaan een leraar met maximaal drie jaar ervaring (zie par. 4 en noot 1).

3 De praktijkshock

De overgang van opleiding naar beroepspraktijk kan soms dramatische en traumatische vormen aannemen. In de Engels- en Duitstalige literatuur wordt deze overgang resp. aangeduid met de begrippen 'Realityshock', 'Transition shock', 'Praxisshock' of 'Reinwascheffekt'. In het algemeen wordt daaronder verstaan de vergruizeling van de van de opleiding meegebrachte idealistische en messiaanse idealen door de harde en nuchtere werkelijkheid van het alledaagse schoolleven.

De praktijkshock grenst geen eenzinnig fenomeen af, het slaat op een aantal zeer heterogene verschijningsvormen. Müller-Fohrbrodt e.a. (1978) onderscheiden vijf indicatoren: 1. probleemervaringen, 2. gedragsveranderingen, 3. attitudeveranderingen, 4. persoonlijkheidsveranderingen, en 5. het ermee stoppen. Dit artikel richt zich op het eerste punt.

4 Overzicht van de gebruikte literatuur

Om zicht te krijgen op de aanvangsproblemen en om de resultaten van een door ons opgezet onderzoek naar deze problemen tegen een bredere achtergrond te kunnen interpreteren, is een literatuurstudie verricht. Omdat internationaal gezien de aandacht voor de problemen van beginnende leraren reeds aanwezig is vanaf het begin van deze eeuw (zie voor de V.S. b.v. Johnston, 1978), is een inperking in de literatuurrecherche nodig. Als grens hebben we gekozen het jaar 1960. Gezien de snelle ontwikkelingen in het onderwijs, de arbeidssituatie en

de arbeidsmarkt is een verdere teruggang in de literatuur weinig zinvol.

Bij de samenstelling van het literatuuroverzicht is niet gestreefd naar volledigheid. Doel is geweest het opsporen van relevante literatuur om een indruk te krijgen van de problemen van beginnende leraren in internationaal perspectief. Bij de keuze van literatuur zijn naast het criterium van de cesuur bij 1960 de volgende beslissingen genomen: het moet gaan om problemen van beginnende leraren en niet van ervaren leraren, en de studie moet een empirisch onderzoek betreffen. Studies met dagboekantekeningen, opstellen van beginnende leraren met reflecties over hun eerste jaar en anecdotische beschrijvingen – hoe waardevol ook op zich voor een juist inzicht in de betekenis van de aanvangsproblemen – zijn buiten beschouwing gelaten.

In totaal zijn via de internationale referatijdschriften en secundaire verwijzingen 51 studies geïdentificeerd. Deze zijn weergegeven in Tabel 1. Van de weergegeven studies zijn er 36 afkomstig uit de VS², 2 uit Canada, 1 uit Australië, 3 uit Engeland, 5 uit West-Duitsland, 1 uit Oostenrijk, 1 uit Finland en 2 uit Nederland. *Alle studies hebben betrekking op beginnende leraren in het eerste beroepsjaar met dien verstande dat de studies van Cornwell (1965), Lörcher (1974) en Eckinger (1979) zich richten op leraren in het eerste en tweede beroepsjaar, die van Koskenniemi (1965) op leraren in het tweede jaar en de studie van Walter (1974) op leraren in het tweede en derde jaar. In de studies van Vinson (1969), Hermanowicz (1966) en Hooymayers (1976) worden beginnende leraren gedefinieerd als leraren 'die ten tijde van het onderzoek drie jaar of minder hadden lesgegeven'.*

Studies die gebruik hebben gemaakt van een landelijke steekproef of proefgroep zijn uitzonderingen. Slechts de studies van Taylor & Dale (1971), Frech & Reichwein (1977) en Tisher et al. (1979) doen dit. Ook de studies van Hermanowicz (1966), Cruickshank et al. (1974) hebben we gerangschikt onder de studies met een landelijke proefgroep omdat in deze studies gewerkt wordt met een steekproef uit 12 resp. 10 staten uit de V.S. Evenzo de Nederlandse studie van Hooymayers et al. (1976) omdat deze betrekking heeft op beginnende leraren uit alle natuurkundesecties van scholen met een vwo en/of havo-afdeling.

Tabel 1 Studies met empirische gegevens over door beginnende leraren ervaren

Auteurs	Jaar van publicatie	Locatie	Jaar van onderzoek	Schoolsoort
Ackermann	1966	Nebraska	1965	bo *
Anderson	1962	Iowa	1961	vo
Applegate et al.	1977	Ohio	1976	bo & vo
Bergmann et al.	1976	Hessen	1973	bo & vo
Bouchard & Hull	1970	New York	1969	bo & vo
Chafetz	1976	New York	1976	bo
Chapman	1967	St. Louis	1966	vo
Clark & Nisbet	1963	Aberdeen	1962	bo & vo
Clinton	1965	Texas	1964	bo
Cornwell et al.	1965	Birmingham	1963	bo & vo
Cruickshank & Broadbent	1968	New York	1965	bo & vo
Cruickshank et al.	1974	V.S.	?	vo
De Angelis	1979	Ohio	1978	bo
Dropkin & Taylor	1963	New York	1962	bo & vo
Dunn	1972	Louisiana	1971	vo
Eckinger	1979	Beieren	1977	bo & vo
Engelsman	1976	Z.-Holland	1975	bo
Fitzgerald	1972	Louisiana	1971	bo & vo
Formica	1962	Connecticut	1961	bo
Franc	1970	New York	1969	bo
Frech & Reichwein	1977	W.-Duitsland	1970	vo
Grantham	1961	Mississippi	1960	vo
Hermanowicz	1966	V.S.	?	bo & vo
Hoymayers et al.	1976	Nederland	1976	vo
Iriarte	1974	Iowa	1973	buo
Koskenniemi	1965	Heinola (Finl.)	1960	bo
Lagana	1970	Pennsylvania	?	bo & vo
Loercher et al.	1974	Baden-Wuerttemberg	1973	bo & vo
Miller	1970	Philadelphia	1969	vo
Moller	1968	Nebraska	1967	vo
Newberry	1977	Ontario	1975	bo
Penrod	1974	Indiana	1973	vo
Pharr	1974	Cal./Col./Florida	1973	vo
Radar	1961	Nebraska	?	vo
Range	1971	Texas	1970	bo
Schweider & Ludescher	1980	Wenen	1980	bo & vo
Shelley	1978	Oregon	1977	bo
Smith	1975	S. Carolina	1977	bo
Stanbrough	1972	Colorado	1971	vo
Stone	1963	Colorado	1963	vo
Stegall	1966	Alabama	1965	bo & vo
Swartz & Richardson	1965	?	?	bo & vo
Taylor & Dale	1971	Engeland & Wales	1967	bo & vo
Taylor & Dropkin	1965	New York	1963	bo & vo
Tisher et al.	1979	Australie	1977	bo & vo
Van Dyke	1976	Mississippi	1975	bo & vo
Vinson	1969	Florida	1968	vo
Walter	1974	Muenchen	?	bo & vo
Williams	1976	Georgia	1972	bo, vo, buo
Wright	1975	Newfoundland	1975	bo
York	1967	Indiana	1966	bo

* Onder bo (basisonderwijs) wordt hier verstaan: lagere school, elementary school. Onder vo (voortgezet onderwijs) wordt hier verstaan: havo-vwo, secondary education. Buo = buitengewoon onderwijs (special education).

Aantal proefpersonen	Gebruikte methode
?	vragenlijst
90	vragenlijst
18	interview & observatie
226	vragenlijst
53	vragenlijst
15	interview
199	vragenlijst
242	vragenlijst
100	interview
1150	vragenlijst
163	vragenlijst
310	vragenlijst
24	interview
78	vragenlijst
?	interview
363	vragenlijst
18 en 25	interview & vragenlijst
42	interview
750	vragenlijst
75 incl. 14	vragenlijst & interview
876	vragenlijst
?	vragenlijst
312	interview
243	vragenlijst
221	vragenlijst
63	vragenlijst
46	interview
175	vragenlijst
180	vragenlijst
? incl. 37	vragenlijst & interview
23	observatie & interview
35	vragenlijst
30	vragenlijst
?	vragenlijst
86 incl. 41	vragenlijst & interview
17	essays
25 incl. 12	logboeken & interview
24	vragenlijst
242	vragenlijst
168	vragenlijst
185 incl. 23	vragenlijst & interview
?	interview
3588 incl. 348	vragenlijst & interview
136	vragenlijst
1300 incl. 200	vragenlijst & interview
300	vragenlijst
144	vragenlijst
80	vragenlijst
293	vragenlijst
107	vragenlijst
113	vragenlijst

Grundschule,
highschool, Hauptschule, Gymnasium.

Om gegevens over probleemervaringen te verzamelen maken de meeste studies gebruik van vragenlijsten, en wel van 'rating scales'. Aan de respondenten wordt aan de hand van een puntschaal gevraagd aan te geven in hoeverre een door de onderzoeker gedefinieerd probleem ook voor de beginnende leraar een probleem is en in welke intensiteit. Soms wordt een 'problem/no problem'-checklist gebruikt (o.a. Cruickshank & Broadbent, 1968), in een enkel geval een combinatie van gesloten en open vragen (o.a. Eckinger, 1979). Het aantal items in de gesloten vragenlijsten varieert sterk: van 7 tot 163.

Een aantal studies maakt naast de vragenlijst-methode gebruik van interviews. Een klein aantal proefpersonen die de vragenlijst heeft beantwoord, wordt vervolgens geïnterviewd om meer inzicht in de verkregen enquête-gegevens te verkrijgen. Deze werkwijze is in Tabel 1 aangegeven. In deze studies worden de interviewgegevens niet afzonderlijk vermeld. Derhalve zijn in dit onderzoek alleen de enquête-gegevens verwerkt.

Na de enquête wordt het interview het meest gehanteerd. Twee studies maken gebruik van interviews en observatie (Applegate et al. 1977 en Newberry, 1977). Gezien het arbeidsintensieve karakter van een interview-studie, ligt het aantal respondenten in deze studies beduidend lager dan in de studies waarin de vragenlijst-methode gebruikt wordt.

6 Gevolgde werkwijze bij de verwerking van de literatuur

Om te achterhalen met welke problemen beginnende leraren naar hun zeggen bij de beroepsintrede worden geconfronteerd, is uit de 51 studies een lijst met de meest voorkomende problemen samengesteld. Hierbij is als volgt te werk gegaan.

Uit elke studie zijn maximaal de vijftien meest voorkomende problemen genoteerd. Deze zijn vervolgens gerangschikt naar de mate van belangrijkheid, en voorzien van een rangnummer. Voor de meeste studies heeft dit geen moeilijkheden opgeleverd omdat de onderzoekers de problemen reeds zelf hebben gerangschikt naar het aantal malen dat een probleem door de respondenten wordt ge-

Tabel 2 Resultaten van de literatuurstudie: de 20 meest genoemde problemen (gegroepeerd naar schoolsoort)

RANG-ORDE *	PROBLEEM	ALLE STUDIES (N=54)			BO-STUDIES (N=16)			VO-STUDIES (N=17)			BO & VO-STUDIES (N=21)		
		FREQ.	GEM.	S.D.	FREQ.	GEM.	S.D.	FREQ.	GEM.	S.D.	FREQ.	GEM.	S.D.
1	Orde	43	12.3	2.2	12	12.6	2.6	13	12.4	1.7	18	12.0	2.3
2	Motiveren van de leerlingen	30	12.2	2.5	6	9.5	3.3	10	13.9	1.4	14	12.1	1.9
3	Omgaan met verschillen	24	11.9	2.9	9	11.8	2.6	6	12.6	4.0	9	11.6	2.6
4.5	Beoordelen van leerprestaties	20	9.7	2.9	5	10.7	3.5	6	8.9	2.3	9	9.7	3.0
4.5	Relatie met de ouders	20	8.9	4.1	6	11.1	3.0	2	6.5	3.5	12	8.1	4.3
6	Te weinig/gebrekkige leer- middelen	19	11.0	3.8	6	13.2	1.9	3	12.3	3.1	10	9.2	4.1
7.5	Omgaan met individuele probleemleerlingen	15	12.4	2.0	2	10.3	1.1	4	13.1	1.8	9	12.6	2.0
7.5	Taakbelasting resulterend in tijdgebrek	15	11.2	3.0	4	11.0	3.5	5	9.8	3.4	6	12.6	2.3
9	Organiseren van de klas	14	10.0	3.4	4	10.1	4.3	1	(14.0)	-	9	9.5	3.2
11	Vaststellen begingedrag van de leerling	13	11.0	3.2	3	12.5	2.8	3	11.0	3.6	7	10.4	3.4
11	Bekendheid met schoolregels en gebruiken	13	10.4	3.5	4	10.3	4.2	3	12.0	5.2	6	9.8	2.4
11	Beheersen van versch. didac- tische vaardigheden	13	9.9	3.8	2	8.0	8.5	6	11.3	3.0	5	9.9	3.2
13	Plannen van lessen en schooldagen	12	9.6	4.0	5	11.1	3.1	2	13.5	2.1	5	6.6	3.3
14	Gebrekkige uitrusting van de school	11	10.3	3.7	3	10.7	5.8	2	11.3	1.1	6	9.8	3.7
15	Het onderwijzen van achter- blijvers	10	11.1	3.3	2	7.0	5.7	4	11.1	1.8	4	13.0	1.8
17.5	Gebrekkige aan vrije tijd	9	9.6	3.5	1	(5.0)	-	2	11.0	1.4	6	9.9	3.8
17.5	Relatie met collega's	9	7.8	2.7	2	11.0	0.7	2	9.0	1.4	5	6.1	2.1
17.5	Omgaan met culturele minder- heden en leerlingen uit achterstandsituaties	9	7.2	3.4	2	2.5	0.7	1	(9.0)	-	6	8.4	2.7
20.5	Onvoldoende opvang en steun	8	10.1	2.9	2	9.8	2.5	1	(14.0)	-	5	9.5	3.0
20.5	Overvolle klassen	8	9.7	2.9	3	9.3	3.5	0	-	-	5	9.9	2.3

* De rangorde is gebaseerd op het aantal keren dat een probleem in de 54 studies is genoemd (zie kolom 'frequentie').
Het gem. is berekend op het aantal punten dat per studie kan variëren van 15 (het probleem staat op de eerste plaats in de rij van ervaren problemen) tot 1 (het probleem staat op de 15e plaats).

noemd of naar de gemiddelden op de punt-schalen. Een paar onderzoekers rapporteren hun bevindingen b.v. als volgt: 'door 60% van de ondervraagden worden de volgende problemen genoemd . . . . ., door 40% wordt nogeens genoemd . . .'. In dit geval zijn de problemen ex aequo geëvalueerd, en wel volgens de mediane waarde van de groep waartoe zij behoren. In enkele gevallen hebben de onderzoekers geen rangorde aangebracht en volstaan zij met het noemen van de meest belangrijke problemen. Hier zijn alle problemen ex aequo geëvalueerd en hebben zij het mediane rangnummer van het aantal geïdentificeerde problemen (max. 15) toegekend gekregen.

Een probleem dat in de ene studie aangeduid wordt als het meest brandende probleem, staat in een andere studie b.v. op de tiende plaats van probleemervaringen, en in weer een andere studie wordt het in het geheel niet genoemd. Om een vergelijkingsbasis te hebben voor het voorkomen en de graad van intensiteit van het probleem, hebben we de volgende werkwijze toegepast. Eerst is een lijst aangelegd van alle onderscheiden problemen. In totaal zijn 64 verschillende problemen geïdentificeerd. Vervolgens is genoteerd hoe vaak een bepaald probleem in de gerefereerde studies is genoemd ('vote counting')³. Het resultaat van deze werkwijze is weergegeven in Tabel 2. Hierin staan de 20 meest voorkomende problemen, gerangschikt naar het aantal malen van voorkomen.

Daarna is getracht een globale indicatie te krijgen van de 'grootte' van het probleem in de studies waarin dat probleem genoemd wordt. Hiertoe zijn aan de per studie geordende problemen (max. 15) punten toegekend: aan probleemnummer een is 15 punten toegekend, aan probleemnummer twee 14 punten, enz. Aan problemen met eenzelfde rangnummer is de mediane waarde van de groepsplaats toegekend. Aldus is voor de diverse problemen een puntenklassement samengesteld. Ter vorming van een algemeen beeld van de 'grootte' van elk probleem is vervolgens de gemiddelde waarde die een bepaald probleem in dat puntenklassement aanneemt, berekend (met standaarddeviatie). Deze resultaten zijn eveneens opgenomen in Tabel 2. Zo kan worden nagegaan hoe hoog een bepaald probleem gemiddeld scoort en wat de spreiding hierbij is.

Om te zien of de probleemwaarnemingen voor de diverse vormen van onderwijs anders

liggen, zijn de resultaten gegroepeerd naar schooltype. Twee studies (Bouchard & Hull, 1970; Williams, 1976) rapporteren zowel resultaten voor basisonderwijs, voortgezet onderwijs als voor beide schooltypen. Zij komen dus meerdere keren voor. (De studie van Iriarte over problemen van beginnende leraren in het speciaal onderwijs is in Tabel 2 buiten beschouwing gelaten)⁴.

7 Resultaten van de literatuurstudie

Uit tabel 2 kan worden afgeleid dat het houden van *orde* door de beginnende leraren als het meest brandende probleem wordt ervaren. Het wordt in 43 van de 54 studies genoemd. In deze 43 studies scoort dit probleem zeer hoog: het staat 15 keer op de eerste plaats⁵, en 9 keer op de tweede plaats. Natuurlijk is het niet zo dat alle beginnende leraren te kampen hebben met ordeproblemen. Uit 25 studies kan worden opgemaakt voor welk percentage van de ondervraagde beginnende leraren orde een probleem vormt. Het blijkt dat het percentage leraren dat orde als een probleem ervaart per studie sterk varieert. In de studie van Frech & Reichwein (1977) rapporteert 12% van de beginnende gymnasium-leraren problemen met de orde, terwijl in de studie van Lagana (1970) 83% van de leraren uit basis- en voortgezet onderwijs problemen met de orde beleven. De twee Nederlandse studies nemen hier een middenpositie in. Of verschillen tussen de studies terug te voeren zijn op verschillen in onderwijs- en/of opleidingssystemen tussen landen kan uit deze gegevens niet opgemaakt worden.

Bij de interpretatie van deze gegevens dient men er rekening mee te houden dat het 'orde-probleem' geen *eenzinnig begrip* is. Wat de orde noemt, noemt de ander wanorde en omgekeerd. De gekozen studies waren alleen gericht op een registratie van het orde-probleem en niet op een verheldering ervan, evenmin op een definitie van de ordesituatie door bij het onderwijs betrokken groepen (beginnende leraren, ervaren leraren, schoolleiders, ouders en leerlingen). Een dergelijke verheldering is nodig voor een juist begrip van het orde-probleem.

De tweede plaats op de lijst van ervaren problemen wordt ingenomen door *het motiveren van de leerlingen*. In 30 studies wordt dit door de beginnende leraren als probleem ge-

noemd. Veertien maal vormt het het grootste probleem, in vijf studies neemt het de tweede plaats in. Hier zijn duidelijke verschillen in schoolsoort waarneembaar: voor de beginnende leraar in het voortgezet onderwijs vormt het motiveren van de leerlingen een groter probleem dan voor leraren in het basisonderwijs.

Het probleem dat de derde plaats inneemt is het *omgaan met individuele verschillen tussen de leerlingen*. In 24 van de gerefereerde studies wordt het inspielen op individuele verschillen tussen leerlingen als problematisch ervaren. In 9 studies neemt het de eerste plaats in, in 3 studies de tweede plaats.

De problemen die een gedeelde vierde en vijfde plaats innemen zijn het *beoordelen van de leerprestaties* van de leerlingen en de *verhouding van de beginnende leraar tot de ouders* van de leerlingen. Het beoordelen van de vorderingen van de leerlingen wordt in 20 studies als probleem aangeduid, in 5 studies staat het op de eerste plaats, in 1 studie op de tweede.

Aan de problematische relatie van de beginnende leraar met de ouders zijn verschillende aspecten te onderscheiden. Beginnende leraren klagen erover dat ze onvoldoende voorbereid zijn op het aangaan van relaties met de ouders van de leerlingen. Het leggen van contacten en het organiseren van ouderavonden geeft moeilijkheden. Verder klagen beginnende leraren over onvoldoende steun van de zijde van de ouders voor hun ideeën en over onvoldoende interesse van de ouders voor het wel en wee van hun kinderen op school. Veel klachten hebben ook betrekking op een onvoldoende vertrouwen van de ouders in de competentie van de beginnende leraar. Uit de participerende observatiestudie van McIntosh (1977) bij 23 Canadese beginnende leraren in het basisonderwijs blijkt dat ouders via telefoongesprekken en via het geven van commentaar tijdens bezoeken aan de school druk uitoefenen op de beginnende leraar. 'The parents tend to emphasize the value of traditional academic work, and to indicate support for quiet and order in the classroom'.

Uitgezonderd de relatie met de ouders hebben de eerste vier probleemervaringen betrekking op de uitvoering van het onderwijs. In dit verband moet worden opgemerkt dat 5 studies bij de rangschikking van problemen apart zijn gehouden, vanwege een niet nadere specificering van de problemen met de uitvoering van

het onderwijs. Dit zijn de studies van Formica (1962, Franc (1970), Chapman (1967), York (1967) en Lörcher et al. (1974). De drie eerstgenoemden hebben in hun studies problemen m.b.t. 'classroom instructional methods' (of 'instructional problems') op de eerste plaats staan. De laatste twee op de tweede plaats (aangeduid als 'academic problems' en 'Probleme der Unterrichtsgestaltung'). De door deze onderzoekers gehanteerde formulering dekt de eerder besproken problemen. Dit doet deze vier problemen nog sterker naar voren komen dan in Tabel 2 is aangegeven.

Een verdere bespreking van de afzonderlijke problemen zullen we hier verder achterwege laten. Tabel 2 spreekt voldoende voor zich⁶. Naast de in deze Tabel vermelde problemen worden ook nog genoemd: beheersing van de leerstof (vakkennis), relatie met de schoolleiding (beoordelingsfunctie), te veel administratieve werkzaamheden, het hanteren van leermethoden en handleidingen, twijfel aan eigen kunnen, het hanteren van audio-visuele media, de relatie met de leerlingen, de relatie met collega's, het ontbreken van vakspecifieke didactische vaardigheden (b.v. het demonstreren van scheikunde-proeven, aanvankelijk lezen), het aanpassen aan de gemeenschap, het onvoldoende opgeleid zijn voor het leraarsberoep. Al deze problemen worden 7 tot 5 maal in de studies genoemd.

Tussen de studies uit de zestiger en zeventiger jaren bestaan geen noemenswaardige verschillen.

8 Persoons- en situatiegebonden verschillen

In enkele van de gerefereerde studies is getracht de mate waarin de beginnende leraar problemen ervaart te relateren aan bepaalde persoonsgebonden variabelen. Deze zijn: geslacht, leeftijd, arbeidssatisfactie en attitude.

Stone (1963) heeft gevonden dat mannelijke leraren minder problemen ervaren dan vrouwelijke leraren, en dat leraren tussen de 24 en 34 jaar minder problemen hebben dan leraren onder en boven de 35 jaar. Williams (1976) en Grantham (1961) hebben daarentegen geen verschillen gevonden tussen leeftijd en geslacht. Ook Taylor & Dale (1971) zeggen dat ze verschillen tussen mannen en vrouwen hebben gevonden. Ze geven deze verschillen niet verder aan, omdat ze verstrengeld kunnen zijn

met verschillen tussen de scholen waar de beginnende leraar werkzaam is.

Lörcher et al. (1974) hebben vastgesteld dat 'progressief georiënteerde' leraren meer problemen ervaren dan 'conservatief' ingestelde leraren (uitgezonderd de relatie met leerlingen en ouders).

Sommige onderzoekers hebben de ervaren problemen gerelateerd aan opleidings- of schoolvariabelen. Stanbrough (1972) vindt dat full-time hospiteren voor een aaneengesloten periode van 8 weken het aantal problemen vermindert. Taylor & Dale (1971) merken op dat beginnende leraren die met tevredenheid terugzien op hun opleiding, minder problemen opgeven.

Taylor & Dropkin (1965) hebben verschillen vastgesteld tussen leraren werkzaam aan scholen in stedelijke centra en leraren werkzaam aan scholen in stedelijke buitenwijken (m.b.t. klasse-organisatie, didactische werkvormen, relatie met de ouders; niet m.b.t. discipline). Taylor & Dale (1971) geven aan dat leraren in scholen met kinderen uit 'moeilijke' gezinnen en buurten, meer problemen hebben met de orde en met individuele leerlingen. Lörcher et al. (1974) hebben gevonden dat het ervaren van problemen niet samenhangt met variabelen als schoolgrootte, samenstelling van de staf (qua leeftijd en geslacht), en de sociale milieus van de leerlingen, wel met variabelen als klasgrootte en de aanwezigheid van veel kinderen van gastarbeiders.

Resumerend kan worden gesteld dat de reuslatten vaag, onvolledig en beperkt zijn. Het verband tussen persoons- en schoolgebonden variabelen is nauwelijks nog onderzocht. In de hier gerefereerde studies vormt het onderzoek naar deze verbanden meestal een bijkomstigheid.

9 *Problemen in de ogen van de schoolleiding*

Omdat de schoolleiding primair verantwoordelijk is voor de rust op school en hierop door de ouders vaak aangesproken wordt, krijgt het houden van orde een hoge prioriteit. Bovendien wordt 'onderwijssucces' vaak afgemeten aan de orde. In de studie van Taylor & Dale (1971) rapporteert 73% van de schoolleiders in het voortgezet onderwijs en 53% van de schoolleiders in het basisonderwijs dat beginnende leraren problemen met de orde hebben.

In de studie van Tisher et al. (1979) is dit 63%. Ook in de studies van Anderson (1962) en Penrod (1974) heeft het ordeprobleem een hoge prioriteit. Deze prioriteit werkt door in de beleving van de beginnende leraar. McIntosh (1977) concludeert in haar observatiestudie: 'Beginning teachers see principals as wanting them to tighten up on rules, to value tidiness, to use basal readers and to do plenty of testing'. De uitkomst van een studie van Thatcher (1980) lijkt hiermee enigszins in tegenspraak. Gevraagd naar beoordelingscriteria t.a.v. beginnende leraren geven 161 hoofden, via een enquête met 'six problem questions', aan dat 'the ability to care, love, and work with children' het enige en meest belangrijke criterium is. In hoeverre hier sprake is van sociale wenselijkheid kan niet worden opgemaakt. Myers (1967) geeft aan dat 'administrators' in het Amerikaanse schoolwezen het falen van beginnende leraren voornamelijk toeschrijven aan hun 'classroom procedures and management'.

In de waarnemingen van de schoolleiding hebben beginnende leraren naast orde, vooral problemen met: het omgaan met verschillen tussen leerlingen, het motiveren van de leerlingen, het onderwijzen van achterblijvers, het organiseren van de klas, het beoordelen van de leerprestaties van de leerlingen, het maken van werkschema's. In de studies van Anderson (1962), York (1967), Taylor & Dale (1971), Penrod (1974), Williams (1976) en Tisher et al. (1979) ontlopen de problemen zoals die ervaren worden door beginnende leraren en door de schoolleiding elkaar niet veel. Williams heeft tussen beide groepen een rangcorrelatie gevonden van 0.56. Grantham (1961) en Fitzgerald (1972) maken daarentegen gewag van aanzienlijke verschillen in de waarneming van problemen tussen schoolleiding en beginnende leraren.

10 *Samenvatting en korte nabeschuiving*

In dit artikel zijn de resultaten gepresenteerd van 51 studies die sinds 1960 zijn verschenen over de problemen die beginnende leraren ervaren in de eerste beroepsjaren. Volledigheid bij de literatuurrecherche is niet nagestreefd en wordt ook niet gepretendeerd. De acht problemen die het meest genoemd worden zijn samengevat in Tabel 3. Tussen de problemen

van beginnende leraren in het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs bestaan grote overeenkomsten, met dien verstande dat de plaats die een bepaald probleem in de reeks van ervaren moeilijkheden inneemt enigszins voor beide groepen van leraren kan verschillen.

Tabel 3 De acht meest genoemde problemen

Problemen	Rangorde	B.O. V.O.
Orde	1	1
Omgaan met individuele verschillen	2	3
Onvoldoende/gebrekkige leermiddelen	3	
Relatie met de ouders	4	
Motiveren van de leerlingen	5	2
Vorbereiden van lessen/plannen van de schooldag	6	
Beoordelen van de leerprestaties	7	4
Tijdgebrek	8	
Beheersen van verschillende didactische vaardigheden		5
Taakomvang		6
Omgaan met indiv. probleemkinderen		7
Onderwijzen van achterblijvers		8

Orde is veruit het meest brandende probleem voor de beginnende leraar. Hoewel in een aantal studies naar voren komt dat met toeneemende ervaring de beginnende leraar, naar eigen zeggen, dit probleem geleidelijk onder de knie begint te krijgen, vormt het voor een groot aantal beginnende leraren een grote moeilijkheid⁷.

Studies uit de zestiger en zeventiger jaren laten voor wat de ervaren problemen betreft nauwelijks verschillen zien. De in de studies aangegeven problemen vertonen grote overeenstemming met die welke we in de literatuur sinds 1930 tegenkomen (vergl. Williams, 1976; Johnston, 1978).

Ook in de waarnemingen van de schoolleiding vormen ordeproblemen, het omgaan met verschillen, het motiveren van de leerlingen en 'effective use of methods' de voornaamste problemen van beginnende leraren⁸.

De hier gerefereerde enquête-studies, die verreweg de meerderheid vormen, vragen aan de beginnende leraren in hoeverre een bepaald probleem voor hen inderdaad een probleem is. Uit de aangeboden alternatieven wordt er een aangekruist. Hoewel uit deze werkwijze mag worden afgeleid dat het gaat om werkelijk be-

leefde problemen, kan toch niet geheel uitgesloten worden geacht dat ook problemen aangekruist worden die slechts in een meer afstandelijke relatie tot de beginnende leraar staan en die zijn functioneren niet behoeven te belemmeren. Zo kan men b.v. klagen over de gebrekkige uitrusting van de leermiddelen op school, zonder dat dit een belemmering vormt voor het functioneren als leraar. Dit 'klagen over' en 'werkelijk beleven van' wordt door de onderzoekers niet gehanteerd, terwijl dat voor een goed inzicht in deze materie wel gewenst zou zijn.

Versillen in methodologische kwaliteiten tussen de studies zijn voor lief genomen. Zowel resultaten van goed als van zwak opgezette studies zijn verdisconteerd. Omdat het hier primair gaat om het aangeven van trends wordt deze methode verantwoord geacht. Bovendien geldt dat op deze wijze de 'data base' aanzienlijk kan worden uitgebreid en dat de resultaten van methodologisch zwak opgezette studies niet per se onjuist behoeven te zijn. 'In fact, many weak studies can add up to a strong conclusion' (Glass, 1977).

De in dit overzicht opgenomen studies verschillen qua landelijke en regionale schoolstelsels, opleidingsinstituten en werksituaties waarin beginnende leraren geplaatst zijn. Dat ondanks deze verschillen de probleemervaringen in hoge mate overeenstemmen, wijst er op dat deze problemen niet zonder meer toegeschreven kunnen worden aan persoonsgebonden kenmerken van de individuele beginnende leraar, aan de situatiegebonden kenmerken van de werkplaats en aan tekorten van individuele opleidingen voor onderwijsgeevenden. Deze factoren spelen natuurlijk wel mee, maar de gevonden resultaten wijzen ook in de richting van persoon, opleidingssysteem en werksituatie overstijgende factoren. Factoren inherent aan het onderwijzen van een groep leerlingen, aan het onderwijzen als beroep en aan de invloed van dit beroep op de persoon van de leraar dienen bij het zoeken van oplossingen ter verlichting van genoemde problemen, mede verdisconteerd te worden.

Doel van dit artikel is het signaleren van probleemervaringen, niet het aanreiken van mogelijke oplossingen. Het onderkennen van problemen kan een basis vormen voor het nadenken over mogelijke oplossingen, wat gezien bovenstaande opmerkingen niet altijd zal kunnen leiden tot definitieve oplossingen. Enkele

oplossingen die in de literatuur genoemd worden om aan de problemen van beginnende leraren tegemoet te komen zijn:

- betere beroepskeuzevoorlichting;
- verhoging van de toelatingseisen voor de opleidingen voor onderwijsgeevenden;
- een kwalitatief betere initiële opleiding voor onderwijsgeevenden, met name een sterkere integratie van theorie en praktijk;
- een kwantitatief langere opleidingsduur;
- het medeverantwoordelijk maken van de initiële opleiding voor de opvang van de beginnende leraar;
- het geven van counseling en supervisie aan beginnende leraren;
- een gereduceerde taakomvang, eventueel in combinatie met gelegenheid voor theoretische reflectie op de praktijkervaringen;
- een aparte scholing voor opleiders;
- eigen nascholingsprogramma's voor beginnende leraren.

Een aantal van bovengenoemde problemen en suggesties voor verbeteringen zullen we ook tegenkomen in het vervolgartikel, waar we de resultaten zullen presenteren van een onderzoek naar probleemervaringen van 21 beginnende leraren uit het Nederlandse basisonderwijs (Veenman, Berkelaar & Berkelaar, 1983). De context van de probleemstelling van dat onderzoek is in dit artikel geschetst.

Noten

1. Onder een beginnende leraar wordt hier verstaan een pas (volledig of gedeeltelijk) bevoegde leraar in zijn/haar eerste onderwijsbetrekking. In het Amerikaanse systeem heeft hij/zij met vrucht de vierjarige initiële opleiding doorlopen (afgesloten met een 'bachelor's' of 'baccalaureate degree') en draagt nu de verantwoordelijkheid voor een klas of groep. Een beginnende leraar is geen 'student teacher'. In Engeland worden de beginnende leraren aangeduid met 'probationary teacher': een pas bevoegde leraar met een tijdelijke aanstelling van gewoonlijk een jaar. In Duitsland zijn het leraren die het eerste staatsexamen aan de Pädagogische Hochschule of universiteit hebben afgelegd en zich vervolgens 'im Vorbereitungsdienst für das Lehramt' of het 'Refendariat' bevinden. Zij dienen nog een tweede staatsexamen af te leggen.
2. Bij de oudere Amerikaanse dissertaties is gebruik gemaakt van het resumé in het referaatijdschrift 'Dissertation Abstracts International'. De meer recente studies zijn opgevraagd en in hun geheel

bestudeerd. Dit kan men zien als in de literatuurlijst het bestelno. van 'University Microfilms International' is vermeld. Deze proefschriften zijn aanwezig in de bibliotheek P.A.W. Nijmegen.

3. Bij sommigen studies moesten de omschrijvingen en de indelingen die door de onderzoekers waren gemaakt soms worden aangepast aan het classificatiesysteem dat voor deze literatuurrecherche is ontworpen.
4. De drie voornaamste problemen bij leraren in het buitengewoon onderwijs waren: 'classroom management and discipline', 'pupil assessment' en 'program planning and implementation'.
5. 'Op de eerste plaats' wil niet altijd zeggen alleen op de eerste plaats. In sommige studies moet de categorie 'orde-problemen' deze eerste plaats delen met (een) andere categorie(en) van problemen.
6. Wanneer we in plaats van gemiddelden en standaarddeviaties gebruik maken van medianen en kwartielafwijkingen dan luiden de resultaten voor de eerste 8 problemen - gebaseerd op het aantal malen dat een probleem in de 54 studies is genoemd, zie Tabel 2 kolom 2 - als volgt (met tussen haakjes de mediaan): 1. orde (12.9), 2. motiveren van de leerlingen (12.4), 3. omgaan met verschillen (12.5), 4. beoordelen van leerprestaties (10.1), 5. relatie met de ouders (9.5), 6. te weinig/gebrekkige leermiddelen (12.2), 7. omgaan met individuele probleemkinderen (12.7), en 8. taakbelasting resulterend in tijdgebrek (12.2). Gemiddelden en medianen wijken niet sterk van elkaar af.
7. Het is niet zo dat alle problemen uit Tabel 2 specifieke problemen zijn van beginnende leraren. Ook ervaren leraren hebben met verschillende onderscheiden zaken moeite (vgl. Schuh, 1961; Niemann, 1970; Mollo, 1966; Pharr, 1974 en Rudd & Wiseman, 1962).
8. Dat beginnende leraren een groot aantal problemen ervaren mag niet opgevat worden als een bewijs dat zij ontevreden zijn met hun beroepsituatie. Hoewel empirische studies die de samenhang tussen probleemervaringen en arbeidssatisfactie (opgevat als de mate waarin de werksituatie de behoeften, wensen en verwachtingen van een individu verwezenlijkt) op een rechtstreekse wijze onderzoeken, ontbreken, kan op grond van enkele studies worden gezegd dat het overgrote deel van de beginnende leraren tevreden tot zeer tevreden is met de beroepsituatie (vergl. Taylor & Dale, 1971; Bouchard & Hull, 1970; Broeders, 1980).

Literatuur

Ackerman, R. L., An identification of professional problems of beginning elementary school teachers. (Doctoral dissertation, University of Nebraska,

- 1966). *Dissertation Abstracts*, 1967, 27, 3331-A.
- Anderson, R. W., Relationship between the problems of student teachers and beginning teachers. (Doctoral dissertation, State University of Iowa, 1962). *Dissertation Abstracts*, 1963, 23, 2802.
- Applegate, J. H. et al., *The first year teacher study*. Ohio State University, 1977. Paper presented at the annual meeting of the AERA, New York, 1977 (ERIC ED 135766).
- Bergmann, C. et al., *Schwierigkeiten junger Lehrer in der Berufspraxis*. Giessen; Zentrum für Lehrerbildung der Justus Liebig-Universität, 1976.
- Bouchard, J. B. & R. E. Hull, *A pilot study of problems and practices in the induction of beginning teachers*. New York: State University College, 1970 (ERIC ED (040157).
- Broeders, A. M. M. J., *Beginnende leerkrachten: werksituatie en arbeidssatisfactie*. Doctoraalscriptie, Instituut voor Onderwijskunde, K.U. Nijmegen, 1980.
- Chafetz, M. M., *The socialization of beginning elementary teachers*. Doctoral dissertation, State University of New York, 1976. (Ann Arbor: University Microfilms International 77-24529).
- Chapman, G. F., A study of the problems of beginning secondary teachers in suburban St. Louis Public Schools. (Doctoral dissertation, St. Louis University, 1967). *Dissertation Abstracts*, 1967, 28, 3064-A.
- Clark, R. P. & J. D. Nisbet, *The first two years of teaching*. Aberdeen: Department of Education, 1963 (in Taylor & Dale, 1971).
- Clinton, T. A., Beginning teachers' problems: a study of problems encountered by one hundred graduates of East Texas State University and the functional relationship between these problems and the teacher education program. (Doctoral dissertation, East Texas State University, 1965). *Dissertation Abstracts*, 1966, 27, 1683-A.
- Cornwell, J. et al., *The probationary Year*. University of Birmingham: Institute of Education, 1965 (in Taylor & Dale, 1971).
- Cruikshank, D. R. & F. W. Broadbent, *The simulation and analysis of problems of beginning teachers*. Washington: U.S. Department of Health, Education and Welfare, 1968 (ERIC ED 024637).
- Cruikshank, D. R., J. J. Kennedy & B. Myers, Perceived problems of secondary school teachers. *Journal of Educational Research*, 1974, 68, 154-159.
- De Angelis, M. I., *An investigation into the reported needs of neophyte teachers and the perceived helpfulness of supervisors*. Doctoral dissertation, Ohio State University, 1979 (Ann Arbor: University Microfilms International, 79-15966).
- Dropkin, S. & M. Taylor, Perceived problems of beginning teachers and related factors. *Journal of Teacher Education*, 1963, 14, 384-389.
- Dunn, L. E., Problems encountered by Northwest State University secondary education graduates: a comparative study of problems of beginning and experienced teachers. (Doctoral dissertation, Northwestern State University of Louisiana, 1972). *Dissertation Abstracts International*, 1972, 33, 1972-A.
- Eckinger, L., *Zur Situation des Junglehrers: Versuch einer Bestandsaufnahme des Vorbereitungsdienstes in Bayern und Überlegungen zum Referendariat*. Dissertation, Universität Regensburg, 1979.
- Engelsman, R. A., *De beginnende leerkracht in het basisonderwijs: problematiek en beroepssatisfactie*. Rotterdam: MO-B scriptie, Nutsacademie, 1976.
- Fitzgerald, R. C., The relationships of problems encountered by beginning intermediate teachers and their views held of these problems by teacher educators, principals, supervisors and beginning teachers. (Doctoral dissertation, University of Louisiana, 1972). *Dissertation Abstracts International*, 1972, 32, 6757-A.
- Formica, F. A., Teaching difficulties encountered by beginning elementary teachers. (Doctoral dissertation; University of Connecticut, 1962). *Dissertation Abstracts*, 1962, 23, 1556-A.
- Franc, W. H., Problems perceived by seventy-five beginning elementary school teachers. (Doctoral dissertation, Columbia University, 1970). *Dissertation Abstracts International*, 1970, 31, 3387-A.
- Frech, H. W. & R. Reichwein, *Der vergessene Teil der Lehrerbildung: Institutionelle Bedingungen und inhaltliche Tendenzen im Referendariat der Gymnasiallehrer*. Stuttgart: Klett-Cotta, 1977.
- Glass, G. V., Integrating findings: the meta-analysis of research. In: Lee S. Shulman (ed.), *Review of Research in Education 5*. Itasca: Peacock, 1977, p. 351-379.
- Grantham, J. W., A study of the problems of beginning teachers in selected secondary schools of Mississippi. (Doctoral dissertation, Indiana University, 1961). *Dissertation Abstracts*, 1961, 22, 1520.
- Griffioen, J., *Supervisie van beginnende leraren*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1980.
- Hart, Maarten 't, *De zaterdagvliegers*. Amsterdam: De Arbeiderspers, 1981.
- Hermanowicz, H. J., The pluralistic world of beginning teachers: a summary of interview studies. In: *The world of the beginning teacher*. Washington: National Commission on teacher education and professional standards, 1966 (ED 030616).
- Hooymayers, H. P. e.a., *Beginnende natuurkundeleraars in het HAVO en het VWO: hun ervaringen, opvattingen, problemen - en hun opleiding*. Utrecht: Vakgroep Natuurkunde - Didactiek R.U. Utrecht, 1976.
- Iriarte, A. U., Assessing teacher competencies in special education through the identification of teacher perceived problems. (Doctoral dissertation, University of Iowa, 1974). *Dissertation Abstracts International*, 1974, 35, 2084-A.
- Johnston, J. M., *Conception of the first year of teaching: an analysis of periodical professional literature*.

- ature. Doctoral dissertation, Ohio State University, 1978 (Ann Arbor: University Microfilms International 79-02151).
- Koskenniemi, M., *The development of young elementary school teachers: a follow-up study*. Helsinki: Annales Academiae Scientiarum Fennicae, 1965.
- Lagana, J. F., *What happens to the attitudes of beginning teachers*. Danville, Ill.: Interstate Printers, 1979 (in Shelley, 1978).
- Lörcher, R., H. Mogge, G. Müller-Fohrbrodt, *Berufliche Probleme im Urteil Junger Grund- und Hauptschullehrer*. Arbeitsbericht 19 der Forschungsgruppe 'Lehrereinstellungen' am Zentrum I Bildungsforschung (SFB 23), Universität Konstanz, 1974.
- Lortie, D.C. *Schoolteacher: a sociological study*. Chicago: The University of Chicago Press, 1975.
- McIntosh, J. C., The first year of experience: influence on beginning teachers. (Doctoral dissertation, University of Toronto, 1976). *Dissertation Abstracts International*, 1977, 38, 3192-A.
- Miller, H. B., An analysis of empirically selected components of pressure, difficulty, and satisfaction reported by beginning secondary school intern teachers. (Doctoral dissertation, Temple University, 1970). *Dissertation Abstracts International*, 1971, 31, 5253-A.
- Moller, G. E., A comprehensive study of problems of beginning teachers in selected large senior high schools. (Doctoral dissertation, University of Nebraska Teachers College, 1968). *Dissertation Abstracts*, 1968, 29, 1722-A.
- Mollo, S., J. Guyard & L. Leclerc-Rodriguez, Représentation de la condition du maître dans la société. *Enfance*, 1966, no. 2-3, 1-64.
- Müller-Fohrbrodt, G., B. Cloetta & H. D. Dann, *Der Praxisschock bei junger Lehrern*. Stuttgart: Klett, 1978.
- Myers, C. L., *A twelve year study of teacher success and related characteristics: progress report, 1968-1965*. California State College, 1967. (ERIC ED 037-378).
- Newberry, J. M., *The first year of experience: influences on beginning teachers*. Paper presented at the annual meeting of the AERA, New York, 1977. (ERIC ED 137299).
- Niemann, H. J., *Der Lehrer und sein Beruf*. Weinheim: Beltz, 1970.
- Olgers, A. J. & J. Riesenkaamp, *De onderwijskundige voorbereiding van aanstaande leraren*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij, 1980 (S.V.O.-reeks no. 30).
- Penrod, M. J. E., *The identification of problems of first year home economics teachers as perceived by the teachers themselves, the supervisors, and the administrators*. Doctoral dissertation, Purdue University, 1974. (Ann Arbor: University Microfilms International, 74-26.761).
- Pharr, H. J., *A study of skills and competencies identified as problem areas for beginning and experienced teachers*. Doctoral dissertation, University of Northern Colorado, 1974. (Ann Arbor: University Microfilms International, 74-24503).
- Radar, B., Beginners need in-service education. *Journal of Home Economics*, 1961, 26-28 (in Penrod, 1974).
- Range, D. G., An analysis of problems encountered by selected Texas Tech University graduates in teaching elementary-grade school social studies. (Doctoral dissertation, Texas Tech University, 1971). *Dissertation Abstracts International*, 1971, 32, 1965-A.
- Reichwein, R. & H. Frech, Lehrerausbildung: Verführung zur Anpassung oder Befähigung zur Innovation. *Betrifft: erziehung*, 1971, 4, 1971.
- Rudd, W. G. A. & S. Wiseman, Sources of dissatisfaction among a group of teachers. *British Journal of Educational Psychology*, 1962, 32, 275-291.
- Ryan, K. (Ed.), *Don't smile until Christmas: accounts of the first year of teaching*. Chicago: The University of Chicago Press, 1970.
- Ryan, K. et al., *Bitting the apple: accounts of first year teachers*. New York: Longman, 1980.
- Schuh, E., *Der Volksschullehrer: Störfaktoren im Berufsleben und ihre Rückwirkung auf die Einstellung im Beruf*. Hannover: Schroedel, 1962.
- Schweiger, S. & G. Ludescher, *Der Praxisschock: vom Scheitern der idealistischen Versuche an der Realität der Schule*. Wien: Schulheft, 1980, 17. (Thema Lehreraus-und-fortbildung), p. 30-38.
- Shelley, K., *Crying time: a study of the first three months of teaching*. Doctoral dissertation, University of Oregon, 1978. (Ann Arbor: University Microfilms International 79-12586).
- Smith, C. L., *An investigation of the frequencies and seriousness of classroom problems as perceived by first and fifth year teachers*. (Doctoral dissertation, University of South Carolina, 1975) (in Williams, 1976).
- Stanbrough, J. D., An evaluative study of the professional education program as perceived by those beginning teachers who were prepared to teach in secondary schools and who were graduated from or recommended for certification by the University of Colorado during the school year 1969-1970. (Doctoral dissertation, University of Colorado, 1972). *Dissertation Abstracts International*, 1972, 33, 1576-A.
- Stegall, H. H., A study of the induction of new teachers and the problems encountered by the new teachers in the public schools of Jefferson County, Alabama. (Doctoral dissertation, University of Alabama, 1966). *Dissertation Abstracts International*, 1967, 27, 2808-A.
- Stone, E. H., Personal & professional problems recognized by beginning, junior & senior high school teachers and the relation to the number of their problems to personal characteristics, professional preparation, teacher assignment and career plans. (Doctoral dissertation, University of Denver,

- 1963). *Dissertation Abstracts International*, 1964, 25, 1037-A.
- Swartz, E. & D. C. Richardson, *The real world of the beginning teacher: a study of the attitudes and opinions*. New York: National Commission on Teacher Education and Professional Standards, 1965 (in Wright, 1975).
- Taylor, J. K. & I. R. Dale, *A survey of teachers in their first year of service*. Bristol: University of Bristol, Institute of Education, 1971.
- Taylor, M. & S. Dropkin, *Perceived problems of beginning elementary school teachers as related to student teaching placement and job location*. The City University of New York, 1965. (ERIC ED 013784).
- Thatcher, D. L., Success criteria used by principals to evaluate first-year teachers. (Doctoral dissertation, Brigham Young University, 1980). *Dissertation Abstracts International*, 1980, 41, 2442-A.
- Tisher, K. P., J. A. Fryfield & S. M. Taylor, *Beginning to teach: the induction of beginning teachers in Australia*. Volume 2, Canberra: Australian Government Publishing Service, 1979.
- Vakgroep Natuurkunde – didactiek, *Beginnende natuurkundeleraren in het HAVO en het VWO: hun ervaringen, opvattingen, problemen – en hun opleiding*. R.U. Utrecht, 1976.
- Vakgroep Natuurkunde – didactiek, *Het project Begeleiding Beginnende Leraren*. R.U. Utrecht, 1981.
- Van Dyke, L. L., *A study of the problems of beginning teachers in Mississippi*. Doctoral dissertation, University of Mississippi, 1976. (Ann Arbor: University Microfilms International, 77-1435).
- Veenman, S., A. Berkelaar & J. Berkelaar, *Problemen van beginnende leraren in het basisonderwijs: een exploratief beschrijvend onderzoek*. *Pedagogische Studiën*, 1983.
- Vinson, S. S. W., Problems of beginning secondary teachers of foreign language with implications for supervision, and in-service education. (Doctoral dissertation, Florida State University, 1969). *Dissertation Abstracts International*, 1970, 30, 4865-A.
- Vrij Nederland, *De Gymnastieker*. Bijvoegsel nr. 22, 30 mei 1981.
- Walter, H., Auf der Suche nach dem Selbstverständnis, Studium und Beruf im Urteil der Junglehrer. In: H. J. Ipfing (Hrsg.), *Verunsicherte Lehrer? Ein Stand zwischen Anspruch und Wirklichkeit*. München: Ehrenwirth, 1974, p. 60-78.
- Williams, L. E., *Perceptions of the problems of beginning teachers and the relationship of the problems to selected variables*. Doctoral dissertation, University of Georgia, 1976. (Ann Arbor: University Microfilms International, 77-4165).
- Wright, A. W., *The problems of beginning elementary teachers in Newfoundland schools and the relationship of these problems with preservice and in-service programs*. Doctoral dissertation, University of Northern Colorado, 1975. (Ann Arbor: University Microfilms International, 75-23.341).
- York, L. J., Relationships between problems of beginning elementary teachers, their personal characteristics, and their preference for in-service education. (Doctoral dissertation, Indiana University, 1967). *Dissertation Abstracts*, 1967, 28, 4037-A.

Curriculum vitae

Zie Pedagogische Studiën 1982, 59, 440

Manuscript aanvaard 15-6-'82